

Agnieszka Suplicka

Uczniowie białostockich szkół powszechnych w II Rzeczypospolitej

Białystok – miasto wojewódzkie

W okresie międzywojennym Białystok był stolicą województwa. W latach 1922–1927 miasto było siedzibą okręgu szkolnego białostockiego. Następnie włączono go do okręgu szkolnego warszawskiego. Pięć lat później powiaty: augustowski, grodzieński i wołkowyski znalazły się w okręgu szkolnym wileńskim a pozostałe (w tym białostocki) w okręgu szkolnym brzeskim.

Według spisu ludności z 1921 roku, Białystok zamieszkiwało 76 792 mieszkańców, z czego 46,6% stanowili Polacy. Pozostałą część stanowili Żydzi 48,7%, Niemcy 1,9%, Rosjanie 1,8%, Białorusini 0,8% oraz inni 0,2%. Nieco inne dane dotyczą składu wyznaniowego mieszkańców. Wyznawcy mojżeszowi stanowili 51,7%, katolicy – 38,7%, prawosławni – 6,3%, ewangelicy – 3,2%, inne wyznania – 0,1 %. Wynika z tego, że dane określające narodowość nie są adekwatne do wyznania. Polakami czuło się wielu wyznawców prawosławia, a nawet religii mojżeszowej¹.

Podstawy prawne funkcjonowania szkół powszechnych

Przez cały okres międzywojenny szkoły powszechne odgrywały ważną rolę, wspierając wypełnianie podstawowych zadań edukacyjnych, do których należało upowszechnianie kształcenia na pierwszym szczeblu nauczania oraz realizacja obowiązku szkolnego.

¹ Według spisu z 1931 roku miasto Białystok liczyło 91,1 tys. mieszkańców, w tym było 45,6% katolików, 8,2% prawosławnych, 2,9% ewangelików oraz 43% osób wyznania mojżeszowego i 0,3% innych. Natomiast 50,9% osób deklaroowało polski język ojczysty; 3,6% rosyjski; 2,1% niemiecki; 42,6% żydowski i hebrajski oraz 0,8 inny. Na podstawie danych wyznaniowych i językowych można stwierdzić, że w 1931 roku w Białymstoku Polacy stanowili ok. 50,0% ogółu mieszkańców, Żydzi 43,0%, Rosjanie 3,6%, Niemcy 2,1% oraz ok. 1,3% Białorusini i przedstawiciele innych narodowości.

System powszechnego szkolnictwa budował swoje podstawy prawno-ustrojowe w oparciu na Tymczasowych przepisach o szkołach elementarnych w Królestwie Polskim wydanych 1 października 1917 roku oraz zarządzenia z dnia 29 października 1917 roku w sprawie szkolnictwa prywatnego. Tymi przepisami prawnymi objęto naukę początkową dzieci narodowości polskiej, a także dzieci mniejszości narodowych. W myśl Tymczasowych przepisów, dzieci żydowskie miały uczęszczać do publicznych szkół elementarnych dostępnych dla wszystkich wyznań i narodowości, albo do żydowskich szkół prywatnych. Oba rodzaje szkół różniły się tym, że żydowskie szkoły publiczne miały państwowy język nauczania, w prywatnych zaś językiem nauczania mógł być: żydowski, hebrajski, żydowski i hebrajski, polski i hebrajski, polski i żydowski, zależnie od życzeń rodziców bądź postanowień właścicieli.

W pierwszych latach niepodległego państwa, szkoły powszechne oparto na obowiązku szkolnym, nazwanym inaczej przymusem szkolnym. Wprowadzono go dekretem O obowiązku szkolnym 7 lutego 1919 roku². Sprawa obowiązkowej nauki stała się także treścią artykułu 118 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 17 marca 1921 roku³, który stanowił, iż „w zakresie szkoły powszechnej nauka jest obowiązkową dla wszystkich obywateli Państwa”.

Obowiązkowa szkoła powszechna miała umożliwić ogółowi obywateli zdobyć minimum potrzebnego wykształcenia. Jednak trudności finansowe, z jakimi borykało się państwo ograniczały wydatki na oświatę, a z powodu braku wykwalifikowanej kadry pedagogicznej, pomieszczeń szkolnych, funduszy oraz pomocy naukowych, ich pełny rozwój był niewystarczający. Stąd też w wypełnianiu przez dzieci obowiązku szkolnego oraz niwelowaniu szerzącego się rekordowo analfabetyzmu, szkolnictwo rządowe wspierały szkoły prywatne⁴. Według zasad orga-

² Obowiązek szkolny istniał przed wojną w zaborze pruskim i austriackim z wyjątkiem rosyjskiego. Dz. U. MWRIOP, 1919r, nr 2, poz. 2, s. 27-31; M. Pęcherski, M. Świątek, *Organizacja oświaty w Polsce w latach 1917–1977*, Warszawa 1978, s. 21, 29-30. Do momentu ujednoczenia szkolnictwa w mniejszych miejscowościach w cztero- lub pięcioletnich szkołach powszechnych był obowiązek prowadzenia trzy- lub dwuletniej nauki uzupełniającej. Ponadto dekret podawał wytyczne w sprawie zapisywania dzieci do szkoły powszechnej, prowadzenia metryki szkolnej, realizowania przerw w nauce. Regulował kwestie wypełniania, zwalniania, kontroli obowiązku szkolnego.

³ Dz. U. RP, 1921, nr 44, poz. 267; *Prawa Państwa Polskiego. Konstytucja 17 marca 1921 r.* Wydał i objaśnił W. L. Jawarski, Kraków 1921, s. 706, art. 118, art. 119, art. 120; M. Pęcherski, M. Świątek, *Organizacja oświaty...*, s. 170-171; M. Adamczyk, S. Pastuszka, *Konstytucje polskie w rozwoju dziejowym: 1917–1982*, Warszawa 1985, s. 243-245; A. Ajnenkiel, *Polskie konstytucje*, Warszawa 1982, s. 264-266; „Głos Nauczyciela” 1921, nr 5, s. 45, nr 6-7, nr 61.

⁴ Rozwój szkół miał się przyczynić do zmniejszenia analfabetyzmu. Pierwszy powszechny spis ludności z 30 września 1921 roku (bez Górnego Śląska, Wilna i Wileńszczyzny)

nizacji szkolnictwa powszechnego określonych ustawą z 17 lutego 1922 roku⁵, istniało 7 stopni szkół powszechnych, które decydowały o ich poziomie⁶.

Rola szkoły powszechnej znacznie wzrosła dzięki zapisom ustawy O ustroju szkolnictwa⁷. Następtwem jej było zlikwidowanie klas wstępnych, przygotowawczych tzw. zerowych. Zapis ten stał się w latach 30. XX wieku podstawą rozwoju elitarnych prywatnych szkół powszechnych, które zastąpiły niższe klasy dawnego gimnazjum. Od roku szkolnego 1932/1933 szkoła powszechna została podzielona na trzy stopnie organizacyjne i trzy szczeble programowe⁸.

Siądma klasa szkoły powszechnej nazwana była „czapką”, ponieważ przeznaczona była dla tych uczniów, którzy po klasie VI nie kontynuowali dalszej nauki⁹.

---

wyказаł 6,6 mln osób w wieku 10 i więcej lat nieumiejących czytać. Stanowiło to 33,1% ogółu ludności w tym wieku. Drugi powszechny spis ludności z 9 grudnia 1931 roku wykazał 5,5 mln osób w wieku 10 i więcej lat nieumiejących czytać oraz ponad milion umiejących czytać, lecz nie umiejących pisać. Analfabeci stanowili wówczas 23,1% ogółu ludności w tym wieku. Pod względem rozmieszczenia geograficznego analfabetyzmu nie zaszły istotne zmiany w stosunku do stanu z 1921 roku; Por.: *Pierwszy powszechny spis ludności RP z dnia 30 IX 1921. Statystyka Polski*, t. XXXI, cz. 1, Warszawa 1927, s. 18; Największe nasilenie analfabetyzmu przypadało na ziemię wschodnie zaboru rosyjskiego: poleskie – 71,0%, wołyńskie – 68,8%, wileńskie – 58,3%, nowogródzkie – 54,6%. Wysoki odsetek analfabetyzmu można tłumaczyć niskim stanem oświaty na tych terenach; Por.: *Drugi powszechny spis ludności z dnia 9 XII 1931. Statystyka Polska*, seria C, z. 94-a, Warszawa 1939, s. 60.

⁵ Dz. U. RP, 1922, nr 18, poz. 143.

⁶ Najniższy stopień (jednoklasówka) stanowiła szkoła, w której liczba dzieci nie przekraczała 60 uczniów. Dla 61-100 uczniów tworzono szkołę dwuklasową, dla 101-150 – trzyklasową, dla 151-200 – czteroklasową, dla 201-250 – pięcioklasową, dla 251-300 – sześcioklasową, dla ponad 300 uczniów – najwyżej zorganizowaną szkołę siedmioklasową. Szkoły powszechno o 3, 4 i więcej klasach przygotowywały do egzaminu wstępnego do 8-letnich gimnazjów. K. Trzebiatowski, *Szkolnictwo powszechne w Polsce w latach 1918-1932*, Warszawa 1970, s. 84.

⁷ Dz. U., 1932, nr 38, poz. 389.

⁸ Szkoła I stopnia – najniżej zorganizowana, stała się odpowiednikiem dawnych szkół jedno-, dwu- i częściowo trzyklasowych o jednym lub dwóch nauczycielach. Liczyła do 120 uczniów uczących się w 4 klasach, w których pracowało od 1 do 2 nauczycieli. Klasy I i II miały kurs jednoroczny, klasa III dwuletni, a klasa IV trzyletni. Szkoła II stopnia odpowiadała dawnej szkole sześcioklasowej. Liczyła do 210 uczniów i powstała w miejsce dawnych szkół 4 oraz częściowo 3 i 5-klasowych. Dla klas I-V przewidziano kurs jednoroczny, dla VI-dwuletni. Zatrudniać miała 3 lub 4 nauczycieli. Najwyżej zorganizowana była szkoła III stopnia. Liczyła powyżej 210 uczniów, co odpowiadało dawnym szkołom 6, 7 i częściowo 5-klasowym. Wszystkie siedem klas miało kurs jednoroczny. W szkole III stopnia pracowało od 5 do 7 nauczycieli. Dz. U. MWRiOP, 1933, nr 14, poz. 194.

⁹ R. Wroczyński, *Marian Falski i reformy szkolne w Rzeczypospolitej*, Warszawa 1987, s. 160.

Uczeń, który zakończył naukę na klasie VII i nie uczęszczał do żadnej innej szkoły, podlegał obowiązkowemu dokszałcaniu do 18 roku życia, chyba że MWRiOP zwolniło go z tego obowiązku¹⁰.

Według wytycznych ustawy, obowiązek szkolny można było realizować nie tylko w powszechnej szkole państwowej, ale także w szkole prywatnej¹¹. Ustawa O prywatnych szkołach oraz zakładach naukowych i wychowawczych¹² podkreślała, że szkoły prywatne zorganizowane na wzór szkolnictwa państwowego zostaną otoczone szczególną opieką władz państwowych¹³. Znaczna część prywatnych szkół powszechnych chętnie wzorowała się na szkołach państwowych, głównie z uwagi na fakt, iż w szkołach prywatnych tak zorganizowanych świadectwa były równoznaczne ze świadectwami szkół państwowych.

Liczba szkół

Szkoły powszechne w Białymstoku sukcesywnie zwiększały swoją liczebność. W maju 1919 roku funkcjonowało w mieście zaledwie 9 powszechnych szkół państwowych i 53 szkoły żydowskie (w tym ochrony i kursy)¹⁴. W latach 1925-1932 liczba szkół prywatnych wzrosła. W roku szkolnym 1925/1926 było 18 szkół publicznych i 25 prywatnych¹⁵. Zaś rok przed wprowadzeniem reformy – 16 szkół publicznych, 14 prywatnych i tyle samo szkół religijnych żydowskich.

W roku szkolnym 1931/1932, mimo większej liczby szkół prywatnych, były one niżej zorganizowane. Funkcjonowały 3 szkoły prywatne o 1 oddziale klasowym, po 6 szkół o 2 i 3 oddziałach, po 3 szkoły 4 i 6-oddziałowe, 5 szkół 5-oddziałowych i tylko 2 szkoły 7-oddziałowe. Zdecydowanie wyżej zorganizowane były szkoły publiczne, z których większość była 6 i 7-oddziałowa.

¹⁰ Dz. U. RP, 1932, nr 38, poz. 389, art. 15.

¹¹ Dz. U. RP, 1932, nr 38, poz. 389, art. 4-6; M. Jędrzejewiczowa, *Nowy ustrój szkolny*, Warszawa 1932, s. 11; K. Trzebiatowski, *Szkolnictwo w województwie pomorskim w latach 1920-1939*, Wrocław 1986, s. 50-53.

¹² Dz. U. RP, 1932, nr 33, poz. 343.

¹³ Artykuł 8 ustawy z 11 marca 1932 roku o prywatnych szkołach oraz zakładach naukowych i wychowawczych. Dz. U. RP, 1932, nr 33, poz. 343.

¹⁴ J. Sadowska, *Odbudowa szkolnictwa w Białymstoku w pierwszym roku po odzyskaniu niepodległości w świetle „Dziennika Białostockiego”, „Białostoczczyzna” 1995, nr 4, s. 34, 39.*

¹⁵ J. Kowalczyk, *Oświata w Białymstoku w latach 1919-1939*, w: *Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku*, red. J. Antonowicz, J. Joka, Białystok 1968, s. 360.

Tabela 1. Szkolnictwo powszechne w Białymstoku w latach 1925/1926–1931/1932

Rok szkolny	Szkoły powszechne publiczne				Szkoły powszechne prywatne				w tym szkoły religijne żydowskie			
	Ogółem	m	ż	k	Ogółem	m	ż	k	Ogółem	m	ż	k
1925/1926	18	-	3	15	15	5	2	8	10	.	.	.
1926/1927	16	3	4	9	19	8	2	9	10	.	.	.
1927/1928	15	3	4	8	18	7	1	10	.	.	.	.
1928/1929	14	3	4	7	24	9	2	13	.	.	.	.
1929/1930	14	3	4	7	12	-	2	10	13	10	-	3
1930/1931	16	6	7	3	13	-	2	11	13	12	-	1
1931/1932	16	5	7	4	14	-	3	11	14	12	-	2

Legenda: m – męskie, ż – żeńskie, k – koedukacyjne; - – brak danych; - - brak szkoły.

Źródło: *Wiadomości statystyczne miasta Białegostoku za lata 1921–1928*, Białystok 1929, tab. 124, s. 85; *Wiadomości statystyczne miasta Białegostoku za lata 1928–1934*, Białystok 1934, tab. 134, s. 96.

Tabela 2. Szkoły powszechne publiczne i prywatne w Białymstoku w latach 1925–1932 według stopnia organizacyjnego

Publiczne szkoły powszechne									Prywatne szkoły powszechne								
Rok szkolny	Oddziały								Rok szkolny	Oddziały							
	Ogółem	1	2	3	4	5	6	7		Ogółem	1	2	3	4	5	6	7
1925/1926	18	-	-	1	3	5	5	4	1925/1926	25	-	5	10	3	1	2	4
1926/1927	16	-	-	-	1	6	3	6	1926/1927	29	3	6	12	-	2	2	4
1927/1928	15	-	-	-	1	2	4	8	1927/1928	28	3	5	13	2	-	-	5
1928/1929	14	-	-	-	-	-	2	12	1928/1929	25	2	7	7	3	2	2	2
1929/1930	14	-	-	-	-	-	-	14	1929/1930	25	1	7	6	3	3	3	2
1930/1931	16	1*	-	-	-	-	1	14	1930/1931	26	2	7	5	5	2	2	3
1931/1932	16	-	1*	-	-	2	3	10	1931/1932	28	3	6	6	3	5	3	2

Legenda: * dla dzieci upośledzonych.

Źródło: J. Kowalczyk, *Oświata w Białymstoku w latach 1919–1939*, w: *Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku*, red. J. Antonowicz, J. Joka, Białystok 1968.

W Białymstoku w roku szkolnym 1932/1933 obserwujemy niezmienną w stosunku do roku szkolnego 1931/1932 liczbę prywatnych szkół powszechnych oraz mniejszą o jedną, liczbę prywatnych szkół religijnych żydowskich.

Tabela 3. Szkolnictwo powszechne w Białymstoku w latach 1932/1933–1934/1935

Rok szkolny	Szkoły powszechne publiczne				Szkoły powszechne prywatne				w tym szkoły religijne żydowskie			
	Ogółem	m	ż	k	Ogółem	m	ż	k	Ogółem	m	ż	k
1932/1933	16	4	7	5	14	-	2	12	13	10	1	2
1933/1934	16	4	7	5	18	1	1	16	10	6	1	3
1934/1935	16	-	-	16	18	-	1	17	10	6	1	3

Legenda: m – męskie, ż – żeńskie, k – koedukacyjne; - - brak danych; - - brak szkoły.

Źródło: *Wiadomości statystyczne miasta Białegostoku za lata 1921–1928*, Białystok 1929, tab. 124, s. 85; *Wiadomości statystyczne miasta Białegostoku za lata 1928–1934*, Białystok 1934, tab. 134, s. 96.

W roku szkolnym 1932/1933 było w Białymstoku 27 prywatnych szkół powszechnych, w tym 13 szkół religijnych żydowskich. Rok później, liczba prywatnych szkół powszechnych zwiększyła się o jedną szkołę i była większa o dwie od liczby szkół publicznych. Zarówno w szkołach publicznych jak i prywatnych przeżywały szkoły koedukacyjne. Podobnie jak przed reformą, wyżej zorganizowane były szkoły publiczne.

Tabela 4. Szkoły powszechne publiczne i prywatne w Białymstoku w latach 1932–1935 według stopnia organizacyjnego

Publiczne szkoły powszechne								Prywatne szkoły powszechne									
Rok szkolny	Oddziały							Rok szkolny	Oddziały								
	Ogółem	1	2	3	4	5	6		7	Ogółem	1	2	3	4	5	6	7
1932/1933	16	-	-	1*	-	2	5	8	1932/1933	27	-	4	7	4	6	2	4
1933/1934	16	-	-	-	1	-	6	9	1933/1934	28	-	3	3	3	5	7	7
1934/1935	16	-	-	-	-	1	4	11	1934/1935	28	1	3	2	2	8	6	6

Legenda: * – dla dzieci upośledzonych.

Źródło: J. Kowalczyk, *Oświata w Białymstoku w latach 1919–1939*, w: *Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku*, red. J. Antonowicz, J. Joka, Białystok 1968.

W roku szkolnym 1933/1934 funkcjonowały w Białymstoku następujące publiczne szkoły powszechne: nr 1 im. Juliusza Słowackiego, nr 2 (męska), nr 3 im. Adama Mickiewicza (żeńska), nr 4 (żeńska), nr 5 (żeńska), nr 7 (męska), nr 8 (koedukacyjna), nr 9 (męska), nr 10 (koedukacyjna), nr 11 (męska), nr 12 (żeńska), nr 13, nr 15 (żeńska), nr 16 (żeńska), nr 17, nr 18 im. Stanisława Konarskiego (żeńska), szkoła powszechna „na powietrzu” (koedukacyjna) dla dzieci zarażonych gruźlicą (mieściła się w Lesie Zwierzynieckim), szkoła powszechna specjalna dla dzieci opóźnionych w rozwoju (koedukacyjna).

Szkoły prywatne powstawały z uwagi na małą liczbę osobnych szkół publicznych przystosowanych do potrzeb ludności żydowskiej. Żydzi, którzy stanowili około połowy ludności miasta, jako nieliczni najprężniej zaznaczyli swoją aktywność w zakładaniu i utrzymywaniu szkół. Stąd też dzieci tej mniejszości zdecydowanie liczniej korzystały ze szkół prywatnych religijnych i świeckich¹⁶. W województwie białostockim w roku szkolnym 1937/1938 wśród 250 tys. uczniów publicznych szkół powszechnych uczyło się 3071 dzieci wyznania mojżeszowego, co stanowiło zaledwie 1,2%! Dane potwierdzają fakt, iż Żydzi zdecydowanie chętniej wybierali dla swoich dzieci szkoły prywatne¹⁷.

Wśród szkół prywatnych znalazły się placówki ortodoksyjno-religijne, syjonistyczne oraz świeckie¹⁸. Do szkół religijnych należały ortodoksyjno-religijne cheder¹⁹ nowego i starego typu dla chłopców oraz szkoły religijne dla dziewcząt.

Dzieci żydowskie uczęszczające do chederów starego typu, aby wywiązać się z przymusu szkolnego, musiały uczęszczać dodatkowo do szkół publicznych. W chederach mogły jedynie uzupełniać naukę religii, ale w czasie wolnym od zajęć w szkole publicznej²⁰. Taki nadmiar zajęć szkolnych przeciążał nauką ucznia i ograniczał jego czas wolny.

¹⁶ Więcej: S. Mauersberg, *Komu służyła szkoła w Drugiej Rzeczypospolitej? Społeczne uwarunkowania dostępu do oświaty*, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź 1988; J. Polak, *Sprawa żydowska*, „Droga” 1926, nr 8, s. 54, 55.

¹⁷ H. Majecki, *Oświata żydowska na Białostocczyźnie w okresie międzywojennym*, „Białostocczyzna” 1998, nr 1, s. 49.

¹⁸ S. Mauersberg, *Komu służyła szkoła...*, s. 72; idem, *Szkolnictwo powszechne w Drugiej Rzeczypospolitej. Społeczne uwarunkowania dostępu do oświaty*, Wrocław 1988, s. 171.

¹⁹ Cheder – hebr. sala, pokój.

²⁰ *Rozporządzenie ministra WRiOP z lutego 1923 roku* zezwalało, aby dzieci żydowskie uczęszczające do szkół publicznych żydowskich miały wolne od nauki soboty i święta żydowskie, a nauka mogła się odbywać w niedziele. Dzieci żydowskie, które uczęszczały do szkół publicznych razem z dziećmi nieżydowskimi mogły być zwolnione przez kierownika szkoły od nauki w sobotę, a jeśli nie były zwolnione to nie można było wymagać od nich pisania, rysowania oraz robót ręcznych. Zob.: Dz. U. MWRiOP, 1923, nr 4, poz. 27.

W latach 1918–1939 funkcjonowały w Białymstoku ortodoksyjno-religijne chedery. Nie ma pełnych danych statystycznych, co do ich ilości w tym czasie. Wiadomo, że w omawianym okresie funkcjonowała męska szkoła religijna pod nazwą Dewir M. Bojanowskiego, „Tora Wodaas” z polskim i żydowski językiem nauczania S.M. Rubinsztajna, 7-klasowa szkoła powszechna religijna z polskim i hebrajskim językiem nauczania „Bejs Jakow”, męska szkoła powszechna religijna z polskim językiem nauczania „Degal Izrael” Abrama Goldenberga, szkoła „Mekor Chaim” M. Sacylera, dwie szkoły religijne Talmud Tory oraz szkoła Tora Tmimo.

Do szkół prywatnych zaliczano także szkoły syjonistyczne, które były swoistą syntezą tradycyjnego chederu i nowoczesnej szkoły. W latach 1918–1939 działała w Białymstoku koedukacyjna 7-klasowa szkoła powszechna z hebrajskim językiem nauczania Stowarzyszenia „Tachkemony”, szkoła żeńska Fajnzyllberga, szkoła koedukacyjna Chaima Elsona i 7-klasowa koedukacyjna szkoła z hebrajskim językiem nauczania Stowarzyszenia Tarbut.

W mieście były też prywatne szkoły świeckie, które ze względu na swój lewicowy charakter przeciwstawiły się chederom²¹. Należały do nich 7-klasowa szkoła im. I.Ł. Pereca, szkoła powszechna Perelsztajna, koedukacyjna szkoła powszechna z żydowskim językiem nauczania Rosy Szejman, szkoła Druskina, 6-klasowa szkoła powszechna koedukacyjna Gutmana, 7-klasowa koedukacyjna szkoła powszechna Lejzera Eksztejna, pięć szkół powszechnych Zarządu Głównego Zjednoczenia Szkół Żydowskich.

Programy nauczania

W pierwszych latach po odzyskaniu niepodległości szkolnictwo początkowe nie było tworzone według określonego systemu i opracowanych zasad naukowo-pedagogicznych. Miało różny stopień organizacji i niejednolity poziom nauczania. Czasem tylko pracujący w nim wybitniejsi nauczyciele stosowali bardziej nowoczesne metody nauczania i wychowania oraz prowadzili eksperymenty pedagogiczne²².

Realizacja wykształcenia w szkole powszechnej przebiegała w kilku wariantach, zależnie od stopnia organizacyjnego szkoły. W ten sposób wykształcenie nie

²¹ W roku szkolnym 1928/1929 działało w kraju 114 świeckich szkół powszechnych. W najlepszym dla nich okresie, w roku szkolnym 1929/1930, istniało 177 takich zakładów. W roku szkolnym 1937/1938 CISzO posiadała już tylko 57 szkół. Zob.: *Encyklopedia historii Drugiej Rzeczypospolitej*, red. A. Garlicki, Warszawa 1999, s. 64.

²² N. Gąsiorowski, *O sytuacji w szkolnictwie ludowym w Królestwie Polskim*, w: *PPS-lewica 1906–1918. Materiały i dokumenty*, t. 2, Warszawa 1962, s. 465, 466.

było jednakowe dla wszystkich dzieci. We wszystkich typach szkół realizowano program identyczny w zakresie czterech klas, który w szkole 7-klasowej realizowano w ciągu 4 lat, a w 1-klasowej w ciągu 7 lat²³. Pełne wykształcenie podstawowe dawała szkoła 6- i 7-klasowa, gdyż obie miały w swym programie wszystkie przedmioty nauczania.

Pod względem treści, program szkoły powszechnej opierał się od 1922 roku na programach przygotowanych przez MWRiOP. Obejmował trzy grupy przedmiotowe: humanistyczną (język polski, historia, język obcy, religia), matematyczno-przyrodniczą (geografia z nauką o Polsce współczesnej, rachunki z geometrią, przyroda) i techniczno-artystyczną (rysunki, roboty, śpiew, gry i gimnastyka). W szkołach 7-klasowych plan nauczania dla 11 przedmiotów obejmował 191 godzin nauki tygodniowo²⁴. Na przedmioty humanistyczne przeznaczono 74 godziny (38,8%), na przedmioty techniczno-artystyczne 66 godzin (34,5%), na przedmioty matematyczno-przyrodnicze 51 godzin (26,7%).

W kolejnych latach plany nauczania ulegały pewnym modyfikacjom. W 1926 roku zmieniono siatkę godzin w dwóch najniższych oddziałach szkół 4-, 5-, 6- i 7-klasowych, ustalając liczbę godzin w klasie I na 18, w klasie II na 21²⁵. Dnia 2 stycznia 1929 roku wydano zarządzenie MWRiOP w sprawie zmian w planach godzin dla siedmioklasowych publicznych szkół powszechnych i gimnazjów państwowych²⁶. Wtedy w trzech wyższych oddziałach szkół 7-klasowych (klasy V-VII) wprowadzono nowy plan godzin, jednolity z trzema niższymi klasami gimnazjalnymi (klasy I-III), a następnie okólnikiem z 23 stycznia 1929 roku, 13 lipca 1929 roku i 31 czerwca 1930 roku przeprowadzono w wymienionych klasach stopniowe zmiany w treściach nauczania²⁷. W 1931 roku MWRiOP wydało nowe programy i plany nauczania dla szkół powszechnych, dokonując w nich dalszych drobnych poprawek i uzupełnień. Jednak do reformy szkolnej z 1932 roku treści programowe stanowiące główną podstawę prac dydaktycznych, prócz drobnych modyfikacji, nie uległy zasadniczej zmianie²⁸.

Od roku szkolnego 1932/1933 w myśl postanowień ustawy O ustroju szkolnictwa z 11 marca 1932 roku²⁹ szkoła powszechna została podzielona na trzy stopnie

²³ *Program nauki w szkołach powszechnych siedmioklasowych: Język polski*, Warszawa 1921, s. 71.

²⁴ *Rozkład godzin w szkołach powszechnych siedmioklasowych*, Warszawa 1920, s. 3.

²⁵ Dz. U. MWRiOP, 1926, nr 9, poz. 102.

²⁶ Dz. U. MWRiOP, 1929, nr 1, poz. 1.

²⁷ Dz. U. MWRiOP, 1929, nr 1, poz. 2.

²⁸ *Program nauki w publicznych szkołach powszechnych*, Warszawa 1931.

²⁹ Dz. U. RP, 1932, nr 38, poz. 389; M. Pęcherski, M. Świątek, *Organizacja oświaty...*, s. 190-204.

organizacyjne i trzy szczeble programowe. Szkoła powszechna niżej zorganizowana I stopnia, obejmowała elementarne wykształcenie ogólne, realizowała zgodnie z postanowieniami ustawy, pierwszy szczebel programowy i podstawowe składniki drugiego. Szkoła II stopnia, stanowiąca rozszerzenie i pogłębienie pierwszego, realizowała pierwszy, drugi i najważniejsze elementy trzeciego szczebla programowego. Ukończenie drugiego szczebla programowego uprawniało do nauki w szkole średniej, a więc po sześciu klasach szkoły powszechnej. Natomiast szkoła III stopnia, najwyżej zorganizowana realizowała wszystkie trzy szczeble programowe w pełnym zakresie. Do klasy VII zwanej „czapką” uczęszczała młodzież, która miała możliwość ukończenia szkoły najwyżej zorganizowanej, ale nie zamierzała kontynuować nauki w gimnazjum. Na tym etapie młodzież utrzymywała wiadomości zdobyte we wcześniejszych latach nauki³⁰.

Przedmiotami obowiązkowymi w szkole II stopnia były takie same przedmioty jak w szkole I stopnia. W klasie I i II liczba godzin ucznia była o 2 godziny mniejsza niż w szkole I stopnia, zaś w klasach III i IV o 4 godziny większa. Do tego dochodziły klasa V i VI, gdzie realizowano kolejno 24 i 20 godzin tygodniowo. Największy, trzydziestogodzinny wymiar nauki realizowano w siedmioklasowej szkole powszechnej III stopnia, w klasie V i VI, najmniejszy zaś w klasie I, gdzie było 18 godzin tygodniowo. W klasie VII realizowano 29 godzin.

Program kształcenia w prywatnych szkołach żydowskich zależał od kierunku i charakteru placówki. Ortodoksyjne środowiska kładły nacisk na wykształcenie religijne, toteż chłopcy uczęszczałi na naukę do chederów, gdzie mogli otrzymać „przynajmniej elementarny zasób wiedzy religijnej”³¹. Chedery stanowiły najstarszy typ szkoły żydowskiej, sięgający swymi korzeniami do wieków średnich. Prowadziły nauczanie według dawnych wzorów i metod³². Naukę judaizmu w tych szkołach regulował okólnik MWRiOP z dnia 17 września 1928 roku³³.

W Talmud Torach nie prowadzono nauki przedmiotów świeckich, toteż nauka w nich nie zwalniała z obowiązku szkolnego. Uczniowie tych szkół dodatkowo uczęszczałi do ogólnych szkół powszechnych. Uczniowie powtarzali chóralnie fragmenty TORY ucząc się ich na pamięć, bądź studiowali TALMUD. Nauka odbywała się przed południem dla uczniów uczęszczających po południu do szkół

³⁰ Dz. U. MWRiOP, 1933, nr 14, poz. 194, s. 575-581; Dz. U. RP, 1932, nr 38, poz. 389, art. 11-12.

³¹ M. Padwina-Meducka, *Kultura Żydów województwa kieleckiego (1918-1939)*, Kielce 1993, s. 33.

³² W 1886 i 1887 roku w Łomży było 80 chederów, a w całym powiecie 680 chederów z 8 tys. chłopców. Liczba tych szkół do 1907 roku zmniejszyła się do 302 z ok. 4 tys. uczniów. Por.: W. Jemielity, *Szkolnictwo w guberni łomżyńskiej*, Warszawa 1994, s. 111.

³³ Dz. U. MWRiOP, 1928, nr 12, poz. 116.

powszechnych, zaś po południu dla uczniów uczęszczających przed południem do szkół powszechnych.

Chedery nowego typu były szkołami z prawami ogólnych szkół powszechnych. Formalną zgodę na wypełnianie obowiązku szkolnego wyraziło MWRiOP w 1922 roku, pod warunkiem uzupełnienia programu nauczania o przedmioty świeckie w liczbie 12 godzin tygodniowo, wprowadzenia polskiego języka wykładowego oraz poddania się pod nadzór władz szkolnych. Tak zreformowane chedery uznano za zakłady, w których można było wypełnić obowiązek szkolny. Program nauki w tego typu szkołach obejmował sześć klas, realizowanych w ciągu ośmiu lat. W chederach zreformowanych nauczano przedmiotów świeckich i religijnych. Przedmioty świeckie (ogólnokształcące) nauczane według programu szkoły powszechnej obejmowały: język polski, matematykę, historię Polski, geografii i nauki przyrodnicze. Przedmioty judaistyczne stanowiły 18 godzin tygodniowo w najniższych klasach i 38 godzin tygodniowo w najwyższych klasach. Obejmowały modlitwę, tłumaczenie modlitwy, BIBLIĘ i proroków, TALMUD, historię Żydów oraz język hebrajski i żydowski (od 4 do 7 godzin tygodniowo).

Liczba godzin przedmiotów świeckich w tych szkołach była nieporównywalnie niższa od liczby godzin, jaką zapewniały szkoły publiczne. Wpływało to na obniżenie poziomu nauczania, dlatego też po reformie Jędrzejewiczowskiej zastrzeżono wymagania w stosunku do żydowskich chederów. Precyzyjnie określono czas pracy, plan godzin i wymogi co do kwalifikacji nauczycieli. Przykładem szkoły, która realizowała program powszechnej szkoły państwowej uwzględniającej przedmioty judaistyczne i język hebrajski stanowi 7-klasowa prywatna szkoła powszechna religijna „Bejs Jakow” w Białymstoku³⁴.

Religijno-narodowy charakter miały szkoły syjonistyczne, które łączyły tradycyjne nauki judaistyczne z wiedzą świecką. Stanowiły pewnego rodzaju syntezę tradycyjnego chederu i nowoczesnej szkoły hebrajskiej. Działalność szkół narodowo-hebrajskich Jabne zmierzała w kierunku tworzenia szkół powszechnych dla dzieci podlegających prawu przymusowego nauczania. Program nauczania obejmował dwie części: nauki ogólnokształcące w języku polskim (nauka języka polskiego oraz historii i geografii Polski) i judaistyczne nauczane w języku hebrajskim (BIBLIA, prorocy, PISMO ŚWIĘTE, TALMUD, praktyka religijna, język i literatura hebrajska oraz palestynografia)³⁵. W zakresie edukacji religijnej poziom przedmiotów był zbliżony do programu zreformowanych chederów³⁶.

³⁴ PAOB, f. 59, op. 4, dz. 724, k. 17, 20.

³⁵ L. Eckert, *Zagadnienia żydowskie w szkolnictwie w Polsce w okresie 1914–1938*, Pracownia Dziejów Oświaty PAN, 1961, maszynopis, s. 106, 107.

³⁶ G. Joniec, *Szkolnictwo żydowskie w powiecie tomaszowskim w latach 1988–1919*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 2003, nr 3-4, s. 122.

Drugi rodzaj szkół narodowo-hebrajskich Tarbut miał charakter świecko-narodowy, chociaż nauczano w nich także religii, traktowanej jako ważna część narodowej tradycji. W szkołach Tarbut głoszone przywiązanie do Palestyny jako ojczyzny Żydów i do narodowej kultury żydowskiej³⁷. Do szkół, które obok przedmiotów ogólnokształcących nauczały także przedmiotów judaistycznych, należała szkoła Chaima Elsona w Białymstoku. W programie znalazły się ponadto: język żydowski i religia. Także szkoła Fajnzyłberga w Białymstoku realizowała program szkoły powszechnej i ponadto przedmioty judaistyczne³⁸.

W Białymstoku istniały też prywatne żydowskie świeckie szkoły powszechne, które odrzucały naukę religii, przeciwstawiały się chederom, a decydującą rolę w nauczaniu przypisywały naukom przyrodniczym i humanistycznym. Placówki te kładły nacisk na harmonijne łączenie pracy fizycznej z umysłową, która rozwijała w młodzieży tężyźnię fizyczną³⁹. Plan nauczania w tych szkołach był zbliżony do planu nauki w szkołach publicznych. Nauczano przedmiotów polskich (w języku polskim): język polski, literaturę, historię Polski, Polskę współczesną; oraz przedmioty żydowskie: język żydowski i literaturę, historię Żydów, krajoznawstwo i demografię, nadobowiązkowo – język hebrajski; przedmioty ogólne w języku żydowskim: arytmetykę, geometrię, algebrę, geografie, historię powszechną, przyrodę; przedmioty artystyczne: rysunki, prace ręczne, gimnastykę, zabawy i rytmikę⁴⁰.

A po szkole...

Najbardziej popularną rozrywkę zapewniało w Białymstoku pięć kin. Różniły się one między sobą standardem, ceną biletów, a także doborem publiczności. Kina były ciekawą formą urozmaicenia życia codziennego, dostarczającą wielu przeżyć dla widzów bez względu na narodowość, wyznanie, czy wiek.

Do najlepszych z kin należało kino-teatr „Apollo” i kino „Modern” (późniejszy „Pan”). Najwięcej młodych widzów gromadziło kino „Polonia” (wcześniejsze kino „Rusałka”). Młodzież mogła także oglądać filmy w kinie „Gryf” i „Świat”.

Czas wolny spędzano również na Plantach, w Parku Miejskim i ogrodach, których w mieście nie brakowało. Ciekawą formę rozrywki stanowiły wycieczki krajoznawcze do innych miast organizowane przez Polskie Towarzystwo Krajoznawcze. Oprócz tego dzieci wraz z rodzicami uczestniczyły w obchodach świąt

³⁷ D. Dachówka, *Szkolnictwo hebrajskie w Polsce*, „Sprawy Narodowe” 1935, nr 3/4.

³⁸ PAOB, f. 59, op. 4, dz. 1299; nr 1552, k. 1-6; nr 789, k. 56, 57.

³⁹ S. Mendelsohn, *Nowa szkoła żydowska*, „Szkoła i Życie”, Warszawa 1924.

⁴⁰ S. Mauersberg, *Komu służyła szkoła...*, s. 73.

narodowych i kościelnych, w pielgrzymkach do miejsc świętych oraz w jarmarkach i odpustach. Świętowano m.in. dzień 3 Maja, podczas którego odbywała się msza i pochody z udziałem organizacji i młodzieży szkolnej. Obchodom 3 Maja towarzyszył także program kulturalny. W szkołach młodzież spotykała się na „porankach”, a w dni świąteczne mogła uczestniczyć w organizowanych przedstawieniach.

Zainteresowania czytelnicze można było rozwijać w nowo otwieranych czytelnich i bibliotekach, które odgrywały ważną rolę w życiu najmłodszej społeczności białostockiej. Od 1915 roku funkcjonowała Biblioteka Żydowska im. Szolema Ałejchema, posiadająca zbiory również w języku polskim, a formalnie od 1920 roku Publiczna Biblioteka Miejska. W Bibliotece Publicznej uczniowie szkół byli zwolnieni z odpłat z korzystania z książek i czasopism w czytelnich. Biblioteka Żydowska im. Szolema Ałejchema posiadała nowoczesny, jak na owe czasy, katalog kartkowy alfabetyczny i systematyczny (księgozbiór podzielony był na działy). Wśród abonentów największą grupę stanowiła młodzież szkolna i gimnazjalna.

Młode pokolenie białostoczan okresu międzywojennego rozwijało swoje zainteresowania uczestnicząc w licznych organizacjach młodzieżowych oraz szkolnych. Nie bez znaczenia dla rozwoju życia społeczno-oświatowego w Białymstoku była działalność harcerska. W lutym 1921 roku powołano Hufiec Męski, a w maju Hufiec Żeński. Druhny, druhowie, harcerki i harcerze dbali o symbolikę, organizowali wycieczki, obozy, zbiórki. Przykładem były kwesty i zbiórki organizowane w dniu 3 Maja, z których dochód przeznaczano na cele oświatowe, a głównie na działalność Polskiej Macierzy Szkolnej. Młodzież katolicka w większości należała do Sodalicji Mariańskiej. W szkołach istniały również organizacje samopomocowe, z których najbardziej znaną była Bratnia Pomoc. Takie organizacje jak Liga Ochrony Przeciwpowarowej i Przeciwpowietrznej uczyły młodzież ochrony kraju. Organizacja Pracy Obywatelskiej Straż Przednia kształtowały w młodych ludziach karność i odpowiedzialność. Rozwijaniu wrażliwości i uzdolnień służyło Amatorskie Koło Dramatyczne oraz Kółko Fotograficzne.

W szkołach powstawały koła zainteresowań oraz spółdzielnie uczniowskie. W szkole powszechnej istniały także organizacje takie jak Koło Młodzieży Polskiego Czerwonego Krzyża, Koło Szkolne Ligi Powietrznej i Przeciwigazowej, kasy oszczędności oraz drużyny harcerskie. Młodzież uczestniczyła także w akcjach Polskiego Czerwonego Krzyża, który organizował konkursy czystości, czy kursy pielęgniarstwa. Uczennice z publicznych żeńskich szkół powszechnych nr 15 i nr 18, działające w Kole PCK korespondowały z podobnymi organizacjami w Japonii, Stanach Zjednoczonych Ameryki, Czechosłowacji, Francji i Grecji. Natomiast dziewczęta z żeńskiej publicznej Szkoły Powszechnej nr 15 założyły przy swojej szkole ogród, z którego plony przeznaczały na cele szpitala.

Dzieci mogły poprawić swą sprawność fizyczną na utworzonym w 1926 roku w Parku Zwierzynieckim boisku, ślizgawce, cykłodromie, czy skeetingu. Dzieci korzystały także z założonego w 1928 roku Miejskiego Centralnego Ogrodu Szkolnego ulokowanego w obrębie lasu podmiejskiego „Zwierzyniec”, w którym prowadziły ogródki szkolne. W tym miejscu uczniowie mogli uprawiać rośliny oraz bawić się na specjalnie wybudowanym boisku. Jesienią odbywał się w ogrodzie zbiór plonów połączony z konkursami.

Dyrekcje szkół powszechnych widząc trudną sytuację niektórych dzieci, spowodowaną ubóstwem rodziców, prowadziły dożywianie dzieci najbiedniejszych. Często zdarzało się, że dziecko otrzymywało pierwszy posiłek w postaci mleka, kawy, lub herbaty z bułką czy chlebem właśnie w szkole. W 1933 roku dzieci najbardziej potrzebujące mogły zjeść bezpłatny obiad i podwieczorek w półinternacie prowadzonym przez Związek Pomocy Obywatelskiej Kobiet. Z pomocą najbiedniejszym dzieciom przychodziła także Opieka Szkolna, która zaopatrywała dzieci w obuwie, odzież, czy książki.